

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): indtages for brystmerter, åndenød, hoste og sidesmerter, fremskynder nedkomst og uddriver efterbyrden, blandet med honning renser den sår og bylder. Saften blandet med vin og honning dryppes i næsen for mørke øjne og gulsot, blandet med rosenolie i smertende øjne. Urten hjælper mod blæresygdomme. – Senere afskrift: vinafkog er urindrivende, god mod »koldpis«, dekokt med eddike og honning skal drikkes af syg kvinde, renser hende og renser desuden blæren og fjerner dens ildelugt.

1400-t: saften af kransburre og matrem blandet med smør og honning spises for dårlig ånde, der skyldes rådden lunge. Saften blandet med malurtsaft m.m. dryppes i øre for at uddrive orm, afkog alene eller i blanding drikkes mod hoste; bestanddel af middel mod brystsonde, i drik for hjertesygdom og råd mod lungesygdome; vandafkog er anvendelig til dampbad af hæmorrhoider (2). Saften dryppes i næsen for gulsot (3). Vindekokt drikkes mod smertefuld vandladning, virker urindrivende, eddikeafkog blandet med honning fremkalder menstruationen, dekoktet blandet med bævergejl renser blæren og fjerner dens stank (4).

Christiern Pedersen 1533: vin- eller ølafkog drikkes mod tæring (21a), saften blandet med patientens urin mod gulsot (38a), vin- eller olieafkog er tjenlig til plaster mod diarré (42a), kogt med oliven- eller bomolie til omslag for mavesmerter (46b), hæmorrhoider bades med vin- eller vandafkog tilsat salt (53b).

Henrik Smid 1546ff (5): saften eller vin- eller vandafkog af bladene tilsat honning drikkes for at modvirke åndenød, hoste, brystets gamle sår og sting, åbner den tilstoppede lever, milt og livmoder, uddriver efterbyrden, renser livmoderen og »får kvindernes tid [menstruation] til at flyde«, især et dekokt af kransburre og roden af blå iris. Saften drikkes mod forgiftning og efter bid af giftig orm; den giver klare øjne, dræber orm i mave og øren. Med planten bades og røges mod vagina »på de kvinder, som plages med den hvide flegmatiske flod og altid har ondt i ryggen, benene og siden«. Afkog læger skab o.a. hudurenheder, hermed bades brystbylder og den knuste urt og honning pålægges. »Hvis nogen har gået eller arbejdet sig træt, skal han tage saften af kransburre, blande den med rosenolie og gnide sig dermed«.

Simon Paulli 1648, 285: sirup af planten anbefales mod gammel hoste og trangbrystighed, afkog for ophørt menstruation og mod livmodersmerter, uddriver efterbyrden, drikkes mod gulsot og

kolik, kan bruges til vask af fnat, destilleret vand af planten til omslag på gnidsår mellem lemmerne.

Plukkes og drikkes i bestemte månefaser med vin mod podagra (1614; 6). Urten er anført i farmakopeen 1772–o. 1860; den har opløsende og styrkende egenskaber (1806; 7), indgår i te for svindsot og åndenød (8), te af de tørre blade drikkes mod stikhoste (9).

Til omslag på hestens forvriddning og forstuvning, i råd for dens hoste, kransburre og lungeurt kogt med mælk indgives mod kvægets sygdomme (10).

Planten kan anvendes til garvning (7); den benyttes i konfekturfabrikation.

LITTERATUR: (1) 343 78f,164,265; (2) 15 29,33,37, 39–41,43,45,53,66; (3) 348b 51; (4) 348c 95f; (5) 841 1546,3,1577,4; (6) 637 1925,132; (7) 398 1806,565; (8) 488 o 195,206,294; (9) 408 29; (10) 83 58,99,212.

Læge-Betonie, *Betonica officinalis*

vekser sjældent i vestlollandske egeskove og -krat og nogle få andre steder; det er en 25–60 cm stift opret plante med ruhåret stængel og aflange, groft rundtakkede blade, de purpurrøde blomster er samlet i et aks.

Læge-betonie. Simon Paulli: *Flora Danica*, 1648.

Læge-betonie var et gammelkendt blodstillende og helende middel. Træsnit fra Wisbechs almanak, 1872.

Betonike begyndelsen af 1400-t ff, *betone* o. 1450, *betonia*, af det latinske slægtsnavn; *jordhumle* o. 1300, også om korsknep (s. 114).

LITTERATUR: 689 1,189f.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1) Planten er urindrivende, modvirker blæresten; drikkes blandet med vin og honning for vattersot og blodspytning; de knuste blade lægges på syge øjne; saften blandet med rosenolie dryppes i smertende øre, den knuste plante blandet med kogt honning indtages for hoste, hæshed og mavelidelser, tilsat vand og vin mod forstoppelse. På sår lægges de knuste blade med salt, den knuste urt på såret hoved, øjenlidelser bades med dekokt, for rindende øjne tages det i mad og drikke, og saften af betonie og rude drikkes for blodansamlinger i øje. Drukket med vand renser den bryst og mave for sygdomme; i afkog drikkes mod lever- og miltdidelser, mavesmerter, dette blandet med honning mod hoste og forstoppelse, dekokt med vejbred for malaria, saften mod vattersot, rødsaften blandet med vand udrenser onde vædsker med opkastning; knuste blade eller frø blandet med vin drikkes som modgift, med vin mod gulsot; den tørre pulveriserede urt blandet i honning fremmer fordøjelsen. Med betonie på sig

kan man ikke skades af nogen sygdom; spises den ofte, forsvinder blegner og huden bliver ren. 1400-t: bestanddel af vinudtræk til badning og drik mod hovedpine samt af feberstillende drik; indtages med vand mod vattersot, komponent i råd for lungesot, drikkes med gedemælk mod blodspytning. Saften indgår i middel mod hoste, eller den knuste urt spises med honning. Syge øjne behandles med betonie og 6 andre knuste urter blandet i honning, rindende øjne bades med te af roden og fennikelrod; betonie spises for at læge øjnene og få klart syn. Den knuste plante blandet med salt er sårlægende, den pulveriserede urt strøs i sår; bestanddel af sårlægende drik (2). Indgår i salve på syge øjne, drikkes med vin for gult under øjnene; blomsterne kommer i vinafkog mod gift (3). Vinafkog drikkes mod feberanfald, smertende hoved bades med eddikeafkog; knuses med vin og æggehvite til sårlægende omslag, det fjerner dødt kød, den pulveriserede plante strøs i sår og er blodstillende (4).

Christiern Pedersen 1533: destilleret vand af betonie drikkes mod epilepsi (7a), vindekokt mod tæring (21a), afkog med vand, vin og honning mod malaria (78b), saften blandet med honning for vattersot, på angrebet lem lægges den knuste plante (35b, 36a). Øl- eller vandafkog drikkes for leverlidelser (29a), saften i øl eller vin

mod gulsot (38a), vin- eller øldekocht mod blodspytning (18b), kogt med honning mod kvalme (19b), saften i øl eller vin som modgift (85b); indtaget med vin er planten urindrivende (58b), dekocht med honning og peber i vin eller øl drikkes for blæresten (57a). Kan kvinde ikke føde, skal hun drikke betoniete med honning (70b), mod åndenød drikkes øldekocht og brystet gnides med den afkogte urt (17b). Knust som omslag på sidesmerter (48a) og podagra og øl- eller vinafkog drikkes (76a). Den knuste urt gnides på lamme led (73b), mandens hævede genitalia pålægges vinafkog (62a). Saften af bladene og af fenikelrødder gnides på syge øjne, betoniesaft gnides på mørke øjne eller de bades med vandafkog; spises bladene eller roden i mad, ophører øjnene med at rinde (8b, 9a, 10a).

Henrik Smid 1546ff (5); mod ondt i maven og halsen, opstød og opkastning drikkes vindekocht af den blomstrende plante eller destilleret vand heraf, spises sukkerudtræk af blomsterne eller de tørre knuste blade blandet i honning. Betonie hjælper kvinde med livmoder- o.a. sygdomme. I forskellig tilberedning er plantens rod, blade og blomster »nyttig og god til alle indvortes sygdomme, det være sig mavens, leverens, miltens, nyrernes, blærens, livmoderens; den åbner alle disse og uddriver al fordærvelig vædske«. Er man bange for at have spist noget giftigt, indtages stødt betonie med vand, så afgår giften med urin og fæces. Gulsotpatient skal altid blande betonie i sin drik, i pulver og latværg, for epilepsi et vandafkog, der også må gives mod smerter i lemmer og lænder. Dekocht af blade og blomster i vand og honning modvirker svindsot, kronisk hoste og trangbrystighed, vattersot og »onde febere i maven«. Linned vædet med betonievand og lagt på hovedet og i øre stiller smerter. Frisk knust betonie eller afkog læger sår i hovedet og uddrager »hjernepandens løse ben«. Damp fra afkoget ledes i smertende øre. Betonie koges med vin og eddike til mundskylning mod tandpine. Bid af hugorm og gal hund bades med vindekocht af bladene, pålægges knuste blade, der også stiller podagrasmerter.

Simon Paulli 1648, 178: urten dyrkes ofte i haver og »er i al sandhed en meget brugelig... lægedom«. Der henvises til en romersk læge, som hævdede, at planten hjælper mod 47 sygdomme, særlig berømmes den til »store hovedsår, så som om det kunne være hugget eller kløftet«. Paulli behandlede 1645 i København en soldat, der af sabelhug fik et dybt sår i issen, med salve indeholdende betonie, og skaden lægtes på kort tid.

Lægfolk skyller munden med vin- eller eddikeafkog mod tandpine og har lært, at de friske blade stoppet med lidt salt i næsen stiller dens blødning, samme medikament heler fistler. Ingen kan nægte, at betonie også hjælper for sygdom i nyrerne, livmoderen og leveren, derfor bliver af blomsterne på apoteker tilberedt et sukkerudtræk og af deres saft en sirup, af selve urten et dekocht, som lagt i pose bruges udvortes. Et vand destilleret af betonie indgives for mange sygdomme.

Drikkes i maj knust betonie og rude i vin, er man sikret et godt helbred (o. 1500; 6). Betonie-vand og terpentiniolie indtages mod hovedpine (1600-t; 7).

Farmakopeen 1772 anfører bladene. Dekocht af roden er afførende, afkog af blomster og blade drikkes for »stramhed i lemmerne« og hovedpine; blomsterne lægges på gamle sår og podagra (1838; 8).

Dekocht sødet med honning drikkes mod epilepsi (9). Betonie indgår i middel mod blegsot; damp af afkog ledes i smertende øre (10). Mod hoved- og tandpine: betonie med alun og vineddikeafkog anbringes ved tanden (9), noget af planten stikkes i næsen (12). Anvendes til plaster på hovedsår (13), dekocht af betonie og laurbær drikkes for bylder i forbindelse med leversot (14).

LITTERATUR: (1) 343 65f, 151f sml. 253f; (2) 15 7,13,15f,38f jf. 40; 43f,51,53,73,76f,85f; (3) 348b 33, 45,51; (4) 348c 115-17; (5) 841 1577,26,116b; (6) 488i 6.2.,422; (7) 1004b 191; (8) 718 1838,246; 398 1806, 562; (9) 488 o 123,202; 82 82; (10) 328f 1,49,179; (11) 161 1906/30:2214 (Nr. Snede); (12) 902m 22 (1700-t); (13) 445 1828.1,101f; (14) 488 o 155; 328f 1,180, 206.

OVERTRO

»Denne urt søger troldefolk efter, den har en særdeles magt i store sager« (1). Lægges en ring af frisk betonie om hugorme, tør de ikke krybe igennem, men bider hinanden og pisker med halen, til de dør (o. 1300; 2). »Har nogen kvinde gjort sådan med kunst, at man ikke skal elske uden hende alene« drikkes pulveriseret polejmynte og betonie med vand destilleret af hjertensfryd, og en magnet hænges på det nøgne bryst (begyndelsen af 1600-t; 3). Plantens lugt virker berusende på gartnerne (1657; 4); betonievand gør beruset mand ædru, men må ikke bruges oftere end to gange årligt (5).

LITTERATUR: (1) 328f 2,114; (2) 343 66; (3) 637 1925,131; (4) 445 1828.1,101f; (5) 488 6,365.